

Jungçu Yaklaşım Bağlamında Zeybeklerin Arketipsel İncelemesi

An Archetypal Analysis of Zeybeks through the Lens of Jungian Psychology

Pelin Elcik Yorgancıoğlu*

Öz

Carl Gustav Jung insan psikolojisi üzerine yaptığı gözlemlerinde; kültürlerdeki bariz çeşitliliğe rağmen tüm insanlığın evrensel olarak paylaştığı düşünce kalıpları ve davranış modellerinin ortak bir bellekten kalıtsal olarak geçtiği düşüncesini ortaya atmış ve buna da kolektif bilinçdışı demiştir. Her dönemde insanlar yaşadıkları benzer olaylarda bilinçsizce benzer reaksiyonlar göstermiş ancak bunları ilk kez kendilerinin ürettiği doğal davranışsal tepkiler olarak görmüşlerdir. Bu benzer olma hali dil ya da göç yoluyla değil içgüdüsel olarak gerçekleşmiştir. Jung’a göre bu durum kolektif bilinçdışının beynimizde gelişen ve miras aldığımız içgüdüsel planı ile bize rehberlik etmesidir. “İlk örnek” anlamına gelen arketipler de bu kolektif hafızanın

Geliş tarihi (Received): 03-3-2025 Kabul tarihi (Accepted): 08-09-2025

* Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sahne Sanatları Bölümü, Bursa-Türkiye/
Assist. Prof. Dr., Bursa Uludağ University, Faculty of Fine Arts, Department of Performing Arts. pelinelcik@
uludag.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-1295-6336

somut tezahürleridir. Arketip formları her kültür ve toplumda farklı mitler ve aklın bilinçdışı sembolleştirme yeteneği ile insanın pek çok yaşam pratiğini ve üretimini yönlendirerek yaratıcılığın özünü oluşturur. Toplamların kültürlerinde, dinlerinde, folklorunda, edebiyatlarında bu benzerlikler rahatlıkla görülebilmektedir. Buradan hareketle Osmanlı döneminde özellikle devşirme yöneticiler ve askeri güçler ile anlaşılamamaları ya da haksızlığa, iftiraya uğramaları gibi çeşitli sebepler ile düzene başkaldırıp dağa çıkan köylülerin “zeybekleşme” olarak tanımlanan yolculukları ve yaşadıkları olaylara verdikleri benzer tepkiler dikkat çekicidir. Orta Asya’dan başlayıp Anadolu’da devam eden eşkıyalık geleneğinin temsilcisi zeybeklerin tarihlerine Jung’un kolektif bilinçdışı ve arketip kavramları üzerinden bakılmasının zeybeklerin davranış biçimleri ve zeybeklik kültürünün anlaşılmasına katkıda bulunacağını düşünmekteyim. Dolayısıyla bu çalışmada alana dair yeni bir bakış açısı kazandırma amacı ile öncelikle analitik psikoloji, kolektif bilinçdışı ve arketip kavramları üzerine çıkarımlar yaptım, sonrasında zeybeklerin var oluş sebepleri ve zeybeklik geleneğinin tarihini; geleneğin önde gelen efelerin hayat hikayeleri üzerinden inceledim ve son bölümünde seçtiğim yedi arketip; Kâşif, Yeniden Doğuş, Gölge, Asi, Kahraman, Savaşçı ve Dağ Arketipleri bağlamında zeybeklik kültürü ve temsilcisi efelerin davranış ve eylemlerini arketipsel olarak inceledim.

Anahtar sözcükler: *zeybek/efe, kolektif bilinçdışı, arketip, zeybeklik kültürü*

Abstract

Carl Gustav Jung, in his observations on human psychology, proposed the concept of the collective unconscious, suggesting that despite cultural diversity, there exist universal thought patterns, concepts, and behavior models that are inherited from a shared memory. Throughout history, people have exhibited similar reactions to analogous events, unconsciously assuming these responses to be original and self-generated. According to Jung, this phenomenon is guided by the instinctual blueprint of the collective unconscious, which is both developed within and inherited by the brain. Archetypes, meaning “original models,” are the tangible manifestations of this collective memory. The forms of these archetypes vary across cultures and societies, shaping myths, symbolic thought, and various aspects of human creative expression, thereby constituting the essence of creativity. These similarities are evident in the cultures, religions, folklore, and literature of societies. Based on this premise, the phenomenon of “becoming a Zeybek” (zeybekleşme) refers to the journey of villagers who rebelled against the established order and took to the mountains, often in response to oppression, slander, or conflicts with the Ottoman Empire’s devşirme (recruited) administrators and military forces. The tradition of banditry, originating from Central Asia and continuing in Anatolia, finds its representation in the Zeybeks. This study aims to examine the history of the Zeybeks through Jung’s concepts of the collective unconscious and archetypes in order to enable a deeper understanding of Zeybeks’ behavior patterns and cultural significance. Therefore, in this study, in order to gain a new perspective on the field, firstly I made inferences on the concepts of analytical psychology, collective unconscious and archetype, then I examined the reasons for the existence of the

zeybeks and the history of the zeybek tradition through the life stories of the leading efe of the tradition and in the last part, I examined the behaviors and actions of the zeybek culture and its representative efe archetypically in the context of the seven archetypes I selected; Explorer, Rebirth, Shadow, Rebel, Hero, Warrior and Mountain Archetypes.

Keywords: *zeybek/efe, collective unconscious, archetype, zeybek culture*

Extended summary

Throughout history and across societies, humanity has continually created mythic figures of salvation during times of chaos and crisis (Yılmaz, 2019: 240). In periods of weakening central authority in the Ottoman Empire, the *zeybeks* emerged in rural regions as local power figures. In their early manifestations, they served as protective forces resisting the oppression of landlords and local rulers; in later periods -particularly during the Turkish War of Independence (1919-1923) they became symbolic defenders against occupying forces. However, to explain the emergence and actions of zeybeks -authentic folk figures symbolizing bravery, honor, and justice- solely through sociological, economic, or political factors would be incomplete. The zeybeks should be seen as not the originators but rather the inheritors of a warrior and outlaw tradition that dates back to Central Asia and even earlier.

This study proposes that the emergence and actions of the *zeybeks* can also be understood through Carl Gustav Jung's theory of the "collective unconscious" and "archetypes". According to Jung, collective unconscious refers to universal structures of the psyche shared by all members of a species, which unconsciously shape behaviors, values, and belief systems. Thus, the rebellious acts and moral codes of the zeybeks may be rooted in deeply embedded archetypal patterns inherited from ancestral memory -patterns that persist even without conscious awareness.

Jung's theory holds that archetypes are universal images and motifs that recur across cultures and history, influencing individual and collective identities. Myths, cultural narratives, and historical figures reproduce and reconfigure these archetypes across generations. Building on this premise, the present study examines how the cultural behaviors and identity of zeybeks can be interpreted through Jungian frameworks. The research initially focuses on universal archetypes and their influence on human behavior and cultural production mechanisms.

Subsequent sections trace the historical evolution of zeybek identity and tradition, analyzing the life stories of four emblematic *efe* figures -Atçalı Kel Mehmet Efe, Çakırcalı Mehmet Efe, Yörük Ali Efe, and Demirci Mehmet Efe- who played leading roles in the transmission of the tradition. Their personal traits and responses to social structures, hierarchical governance, and quests for justice are analyzed through the lens of seven archetypes: the Explorer, Rebirth, Shadow, Rebel, Hero, Warrior, and Mountain archetypes. In doing so, this study aims to fill a gap in understanding the actions and cultural identity of the Zeybeks by applying Jungian concepts. It also seeks to contribute to broader scholarly discourse on cultural heritage and identity formation within historical contexts, and to offer a new perspective on the zeybek identity and their societal roles.

The methodology adopts a qualitative research approach, employing document/textual analysis and the grounded theory design. Grounded theory, as defined by Barney Glaser and Anselm Strauss (2006: 3-4), is a methodology aimed at generating theory through systematically collected and analyzed data rooted in real-world events and phenomena. Given the study's emphasis on interpreting phenomena within cultural and collective contexts, grounded theory is considered a methodologically appropriate and conceptually coherent approach.

During the course of the study, an extensive literature review was conducted and employed as the primary data collection method. This review was designed to first construct a theoretical framework centered on analytical psychology, the collective unconscious, and archetype theory, and subsequently to examine the origins of the Zeybek phenomenon and the historical development of Zeybek culture through the biographies of leading *efe* figures. Academic databases, historical texts, peer-reviewed journals, conference proceedings, and relevant online sources were systematically reviewed. The search was conducted using keywords such as “zeybek/efe,” “collective unconscious,” “Carl Gustav Jung,” “zeybek culture,” “Explorer Archetype,” “Rebirth Archetype,” “Shadow Archetype,” “Rebel Archetype,” “Hero Archetype,” “Mountain Archetype,” “Atçalı Kel Mehmet Efe,” “Çakırcalı Mehmet Efe,” “Yörük Ali Efe,” and “Demirci Mehmet Efe.” The collected sources were analyzed to identify recurring themes, significant findings, and existing gaps in the current understanding of the topic.

Following this process, the analysis reached the conclusion that previous research has frequently overlooked the intersection of Jungian psychology with specific cultural phenomena such as the Zeybeks. Although there exists a substantial body of literature on Jung's archetypes, there appears to be a notable lack of focused studies applying these concepts to the historical and cultural narratives of the Zeybeks. Existing studies, moreover, are predominantly centered on fictional representations of Zeybeks in literary texts -such as novels- rather than engaging with the historical and cultural dimensions of Zeybek identity through a Jungian lens.

Among the key findings of the study is the argument that the Zeybeks' journey toward becoming outlaws should not be seen merely as a matter of individual choice, but rather as the manifestation of a deep-rooted myth embedded in the collective unconscious. They are portrayed as archetypal heroes who embody qualities such as courage, justice, and resistance to oppression. Their engagement in a heroic journey to confront their identity and reconstruct their societal roles reflects a symbolic reenactment of an ancient narrative. The inclination toward outlawry is interpreted as the revival of a primordial legend within the collective psyche, with the distinctive traits of these brave warriors celebrated in epics, songs, and folk legends.

In conclusion, the study underscores that the cultural identity and behavioral patterns of the Zeybeks can be meaningfully interpreted through Jung's concepts of the collective unconscious and archetypes. In doing so, it extends beyond the Zeybeks themselves, suggesting that similar archetypal analyses can be applied to other cultural groups to reveal shared human experiences that transcend individual societies. The study contributes to a deeper understanding of how cultural narratives are shaped by universal archetypal themes and offers insight into the continuity of cultural heritage across generations. By presenting a compelling case for the relevance of Jungian theory in contemporary cultural analysis, the research advocates for a more profound exploration of the intersections between psychology and cultural identity.

Giriş

İnsanoğlu tarihin her döneminde ve her toplumda kaotik ve başa çıkılamaz süreçler için bir kurtarıcı miti yaratmıştır. Manevi yönü güçlü olan bu kişiler onları bu kaostan kurtaracaktır (Yılmaz, 2019: 240). Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesinin zayıfladığı dönemlerde, kırsal bölgelerde yerel güç odakları olarak ortaya çıkan zeybekler de ilk dönemlerinde toprak ağaları veya yerel yöneticilerin baskılarının yarattığı kaostan, ikinci dönemlerinde de kurtuluş mücadelesinde işgalci kuvvetlerin yarattığı kaostan kurtulmayı sağlayan koruyucu, kurtarıcı güçler olmuşlardır. Ancak cesaretin, mertliğin ve adalet duygusunun temsilcisi özgün halk figürleri olan zeybeklerin tarih sahnesine çıkışını ve eşkıyalığa yönelmesini sadece sosyolojik, ekonomik veya siyasi faktörlerle açıklamak eksik kalmaktadır. Çünkü zeybekler, Orta Asya'dan hatta çok daha eskiden gelen eşkıyalık ve savaşçı geleneğinin ilk örneği değil, geleneğin bu kültürdeki devamıdır. Bu noktada Jung'un kolektif bilinçdışı kuramına göre ileri sürdüğü; toplumların ortak bilinçdışı kalıpları olması ve bu kalıpların bireylerin davranışlarını, inançlarını ve değer yargılarını biçimlendirmesi gerçeği zeybeklerin de var oluş ve davranış biçimleri için değerlendirilebilir. Ataları ile bilinç düzeyinde bir bilgi veya farkındalık olmadan benzer davranış kodları geliştiren zeybeklerin başkaldırılarının ve eylemlerinin kolektif bilinçdışında yatan derin arketipsel kodlarla da ilişkili olduğu düşünülebilir.

Çünkü Jung'un arketip teorisi, insanın kolektif bilinçdışında yer alan ve kültürler boyunca benzer biçimde ortaya çıkan evrensel imgeleri içerir. Arketipler, toplumların mitleri ve kolektif hafızaları içinde yeniden üretilerek tarih boyunca bireylerin davranışlarını ve kimliklerini şekillendirir. Bu bağlamda, arketipler aracılığıyla kolektif bilinçdışının zeybek kültüründeki yansımalarının incelendiği çalışmamızda ilk olarak evrensel davranış biçimleri olan arketipler üzerinde durularak kolektif bilinçdışının insanın davranışlarını ve kültürel üretim mekanizmasını nasıl etkilediği üzerinde durulacaktır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde zeybeklerin var oluş sebepleri ve zeybeklik geleneğinin tarihi; geleneğin önde gelen efelerinin hayat hikayeleri üzerinden işlenerek seçilen yedi arketip; Kâşif, Yeniden Doğuş, Gölge, Asi, Kahraman, Savaşçı ve Dağ Arketipleri bağlamında zeybeklik kültürü ve temsilcisi efelerin davranış ve eylemleri arketipsel olarak incelenecektir.

1. Carl Gustav Jung ve arketip

İsviçreli ünlü psikiyatr Carl Gustav Jung, analitik psikolojinin kurucusudur. Toplumsal bilinçaltı ve arketipler gibi tartışmalı teorileri ve kendi adıyla anılan geniş bir öğretisi bulunmaktadır. Analitik psikoloji olarak adlandırdığı yaklaşımını, Freud'un psikanaliz kuramının temelleri üzerine temellendirmiş ve aynı psikanaliz gibi bilinç dışının varlığını kabul etmiştir. Jung "(...) psikanalizin temel unsurları olan id, ego ve süper ego kavramları yerine; bilinç, kişisel bilinç dışı ve kolektif bilinç dışı kavramlarının temel alındığı, üç boyutlu bir yapıyı oluşturan kavramları benimsemektedir" (Yükselir, 2024:14). Ancak Jung'u diğer öncü yaklaşımlardan ayıran önemli nokta insanın ruhsal kişiliğini, bütün geçmişten soya çekimle gelen ortaklaşa bilinç dışı izlenimlerin şekillendirdiğini ileri sürmesidir. Bu nedenle Jung, Analitik Psikoloji'nin tarihsel ve edebi bağlamla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini söylemiş ve kültürel motifleri, dini hareket niteliğindeki yapıları, simyayı öğrenimi ile din ve psikoloji

arasında da bağlantılar kuran çalışmalar gerçekleştirmiştir (Bozkır, 2021: 36). Bu kolektif yapı ile Jung'un Psikoloji bilim dalında yarattığı kavramlar sadece psikolojiyi değil, aynı zamanda teoloji, etnografi, edebiyat ve güzel sanatlar gibi pek çok alanı da etkilemiştir.

Jung bireyi “ruh”, “can” ya da “zihin” anlamında bir bütün olarak ele alır ve bunu tanım-
lamak için de “psişe” (psyche) kavramını kullanılır. Jung ekolüne göre psişe kişinin tümü
demektir. İnsan kişinin tamamını, bir başka ifadeyle bilinçli, bilinçsiz bütün düşünce, duygu
ve davranışlarını içine almakta ve bireyin içinde bulunduğu çevreye uyumunu sağlayan bir kılavuz
görevi görmektedir. Psişe dinamik bir yapı olup sürekli hareket halindedir ve kendi kendini
ayarlayabilen bir sistemdir. Birbirinden farklı biçimde çalışan ama birbirleriyle etkileşim halinde
olan bilinç, kişisel bilinçdışı ve kolektif bilinçdışı tabakalarını içermektedir (Jung, 2006:110).

Jung, bilinci boyutları belirsiz bilinçdışı alanını örten bir katman, zar olarak görür. Bilinç; bireyin kendisini dış dünya ile ilişkisi içinde tanınması aracılığıyla incelenebilirken, bilinçdışı doğrudan incelenemez, yalnızca bilinç aracılığıyla dolaylı çıkarımlar yapılabilir (Jung, 2006:114). Jung'a göre, önce bilinçdışı vardır; bilincin fonksiyonları bilinçdışında potansiyel olarak bulunmaktadır. Bilinçdışının süreçleri tarafından oluşturulan bilinçli davranışlar yaşamın çok azını kapsar; geri kalan süreçler bilinçdışını oluşturur (Jung, 2006:115). Bilinç, kişinin kendisine ve çevresine yönelik algılama yetisidir; algılama süreci bilinçli veya bilinçsiz olabilir. Ancak, bilincin ögesi sayılabilmesi için doğrudan “ben” tarafından algılanmalıdır; aksi takdirde bilinçdışında kalır (Jung, 2006: 120).

Bilinçdışı ise bilinçli zihinden önemli ölçüde daha büyük ve sınırsız olan; ebeveynlerden çocuğa aktarılan duyguların, kavramların ve deneyimlerin birikimidir yani insanlığın varoluş halinin çoğunluğudur. Rastgele ve sistematik olmayan bir düzensizlik durumundadır. İnsanlar, farkında olduklarından çok daha fazla zamanı bilinçdışı faaliyetlere harcarlar. Bilinçdışında bulunan ve uygun koşullarda yüzeye çıkabilen içerikler dolaylı deneyimlerle anlaşılabilirler. Ancak deneyimler sınırlı bir temel sunar ve kapsamlı bir genellemeye imkân tanımayabilir. Dolayısıyla Jung, bilinçdışını deneyimle gözlemlenebilecek bir olgu olarak değerlendirir.

Jung ve Freud'un yaklaşımlarında en temel ayrım bilinçdışı alanında görülür. Freud, bilinçdışını bastırılmış duygu ve anıların deposu olarak görürken, Jung daha olumlu bir bakış açısıyla bilinçdışını geleceğin potansiyelini barındıran zengin, sınırsız bir alan olarak değerlendirir. Ancak en önemli fark; Freud bilinçdışını kişisel olarak ele alırken, Jung'un bilinçdışını hem kişisel hem de ortak yani kolektif olduğu görüşünü savunmasındadır.

Jung'a göre insan zihni yalnızca çevresel etkilerle değil, evrimsel kalıtımla da şekillenir ve bunda “kolektif bilinçdışı” olarak tanımlar. Jung zihni biyolojik evrim sürecinde şekillenen bir yapı olarak görür ve yalnızca bireyin kendi geçmişinden yani unutulmuş veya bastırılmış kişisel anılar, deneyimler ve algılarından değil, atalarının bilinçdışı deneyimlerinden de izler taşıdığını savunur. İnsan veya hayvan hafızasında kayıtlı ve yaşadığı kültüre dayalı her türlü imge, sembol, dil ve diğer tecrübeleri kapsar. Bu semboller de bilinçdışının anlaşılmasında önemli bir role sahiptir. Kişisel bilinçdışı bireyin unutulmuş veya bastırılan bilinç deneyimlerini içermesiyle daha yüzeysel bir katman iken kolektif bilinçdışı; doğuştan var olan evrensel deneyimlerin, kalıplaşmış durumların ve duyguların, evrimsel süreçle nesilden nesile aktarılan

bir mirası olarak çok daha derindir (İbiş, 2024: 49). Kişisel bilinçdışı bireyin deneyimlerini; kolektif bilinçdışı ise evrensel insanlık deneyimlerini içerir. İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanır ve kısaca ataların zihinlerinin toplamıdır. “Kişisel bilinçdışının daha derinlerinde aşağı yukarı bütün insanlarda aynı davranış kalıpları ve içeriklerine sahip evrensel bir kolektif bilinçdışı vardır. Jung, bununla insan beyninin insanlığın derin ve eski deneyimleriyle biçimlendirildiğini belirtmek istemektedir” (Fordham, 2011: 27 akt: Yılmaz, 2019: 236).

Kolektif bilinçdışı, bireysel deneyimlerden değil, tüm insanlığın ortak deneyimlerinden türediği için bireyin kendi hayatında bilince çıkmamış içerikleri de barındırır. Bunlar ortak bilinçdışında ki evrensel içeriklerdir. Jung, zamandan ve mekândan bağımsız olarak ritüellerde, mitlerde ve rüyalarda benzer imgelerin kendini gösterdiğini gözlemlemiş, bu benzerlikleri düşünce biçimlerinin evrenselliğini kanıtlamak amacıyla çok sayıda kaynak toplayarak desteklemiştir. Bu süreç sonunda, Platon’un “doğuştan getirilen fikirler” düşüncesinin çağdaş bir yorumu olarak, karşılaşılan benzer imgelerin psişede doğuştan bulunan örüntüler olduğunu öne sürmüştür (Bruno, 1996: 186). Biyolojideki genler veya kuantum fiziğindeki parçacıklar gibi, psikolojide de kolektif bilinçdışının işlevsel birimleri olarak bu örüntüler, Jung tarafından “arketip” olarak adlandırılmıştır (Stevens, 2014: 72). Arketipler geçmişteki yaşantıların kalıntılarından oluşan kolektif bilinçdışının imajlarıdır.

1.1. Arketip (ilksel imge)

Modern psikolojide önemli bir yeri olan “arketip” Türkçede ilk imge, ilk örnek gibi anlamlara sahiptir. Psikoloji literatüründe arketip kavramını ilk kez kullanan Jung, bu kavramı Aziz Augustinus’un “archetyponeidos” teriminden almıştır. Augustinus, arketipleri “ilahi akılda yer alan, kendiliğinden oluşmamış ana düşünceler” olarak tanımlar ve bunları varlıkların değişmez biçimsel nedenleri olarak kabul eder. Arketip düşüncesi, köken olarak Platon’un ideal form anlayışına dayanır. Platon’a göre, her nesne bu ideal formların eksik veya kusurlu yansımalarıdır. Arketipler, evrensel düşünce formlarını temsil ederken, Platon’un “idea”ları her tür fenomenin öncülü ve üstündedir. Jung, Platoncu idealizmle arketip anlayışı arasında önemli benzerlikler görse de arketiplerin bir “karanlık yönü” olduğunu öne sürerek Platon’un tümüyle olumlu olan “idea” anlayışından ayrılır. Çünkü arketipler, yalnızca evrensel pozitif imgeleri değil, aynı zamanda bilinçdışının karanlık yönlerini de barındırır (Bektaş, 2022: 35-37).

Jung’a göre, arketipler, insan davranışlarının temel modelleridir. Bilinç dışında kültürden bağımsız olarak kendini gerçekleştiren evrensel sembollerin depolandığı bir psikolojik alandır. Tarih boyunca farklı sınıf, kültür ve ırklarda, dış etkilerden bağımsız şekilde; benzer düşünce, imge, mitolojik motif, duygu ve düşünce olarak kendiliğinden ortaya çıkarlar. Bu yönüyle arkaik özelliğe sahiptirler ve kalıtım yolu ile geçen en eski, en yaygın düşünce biçimlerinden oluşan yok edilemez gizil güçlerdir (Bektaş, 2022: 35). Bu nedenle Jung’a göre her birey arketipsel öğelerle doğar.

Arketipler bilincin ötesinde ve onun algılayışından bağımsız olarak “sonsuzca hazır olma” (Jung, 2006: 50) halindedirler ve doğumdan itibaren; önce insan bedeninde davranışlar, jestler ve tekrarlayıcı davranışlar olarak somutlaşıp tezahür ederken sonrasında da kültür ve toplumsal yapıda kendilerini gösterirler. Her kültür ve toplumda farklı mitler ve formlar ile bilinç düze-

yine çıkarak o kültüre ait isimlendirmeler ve tanımlar alırlar ancak değişmez şekilde insanlığın evrensel temalarını içerirler. Mitlerin ve aklın bilinçdışı sembolleştirme yeteneği ile arketip formlarının; insanın pek çok yaşam pratiğini, üretimini yönlendirdiği ve yaratıcılığın da özünü oluşturduğu görülmektedir. Bu dil ya da göç yoluyla değil içgüdüsel olarak gerçekleşir. Nesiller arasında bilinçsizce aktarılaraq ortak bir mirasa dönüşmüştür. Toplamların dinlerinde, folklorunda, edebiyatlarında bu benzerlikler rahatlıkla görülebilmektedir.

Jung, arketipleri psişedeki tekrar eden imgelerden hareketle saptar ve “(...) arketiplerini kolektif bilinçdışından gelen davranışlardan yola çıkarak farklı isim veya sembollerle adlandırır” (Yavuzer, 2018: 134). Jung’a göre arketipler iki türdür: İlki, her bireyin ruhsal yapısında kendiliğinden var olan potansiyel arketip; diğeri ise bilinç alanına girip algılanabilir hale gelen arketiptir.

Kolektif bilinçdışında bu ikili ayrım dahilinde çok sayıda arketip barınır. Yönetildikleri güdülere yani tatmin etmeye çalıştıkları güce göre farklı gruplara ayrılırlar. Bireyin iç ve dış dünyadaki deneyimlerini şekillendiren içgüdüsel enerjileri ve davranış kalıplarına göre bu gruplamalar 12 temel arketip ve varyasyonlarını oluştururlar. Bu çalışma kapsamında kolektif bilinçdışının etkisiyle meydana geldiği iddiasında bulunulan zeybeklerin ortak davranış kalıpları ve oluşturdıkları zeybeklik kültürü “kâşif arketipi, yeniden doğuş arketipi, gölge arketipi, asi arketipi, kahraman arketipi, savaşçı arketipi ve dağ arketipi” olmak üzere yedi arketip ile ilişkilendirilmektedir. Bu arketiplerin temel ayırıcı özelliklerinin zeybeklerin karakterlerinde ve yaşam biçimlerindeki karşılıklarının daha iyi anlaşılabilmesi de öncelikle zeybeklerin kim oldukları ve oluşturdıkları toplumsal yapı mekanizmasının anlaşılması önemlidir.

2. Zeybekler ve zeybeklik kültürü

Zeybekler; yaşadıkları dönemde yöre halkı tarafından desteklenmiş, eylemleri ile Türk kültüründe yiğitlik ve mertlik sembolü haline gelmiş, Birinci Dünya Savaşı ve Yunan işgali sonrası Kurtuluş Savaşı’na destek sağlamak amacıyla askeri meziyetleri ve zekâları ile kahraman olarak tanımlanmış “sosyal eşkıyalar”dır. Bu bağlamda, Hobsbawm’ın tanımladığı anlamda sosyal eşkıya figürü, Zeybeklerin hem yerel halkın hafızasında hem de Kurtuluş Savaşı’ndaki rolleriyle örtüşmektedir (Hobsbawm, 2000). Savaşta gösterdikleri kahramanlık, zeybekleri savaş sonrası Türkiye’inde kamuoyunun ilgi odağı haline getirmiştir. Bu nedenle zeybekler ve zeybeklik kültürü; sosyal, kültürel, folklorik ve siyasal açıdan önemli bir konumdadır.

Adaletsizliklere karşı bir başkaldırı olan zeybeklik kültüründe zeybekler bir neden veya bir kırılma noktasına bağlı olarak dağa çıkma yolculuğu ile zeybekliğe adım atmış ve kültürün töresine, geleneklerine göre yaşamını sürdürmüş kişilerdir. 18. yüzyıldan itibaren devlet ve halk ile ilişkileri, eylemleri ve savaşlarda gösterdikleri meziyetlerden dolayı zeybeklerin ünü, bütün yurda, hatta Avrupa’ya yayılmış ve bir ilgi odağı oluşturmuştur.

18. yüzyılın sonuna kadar devlet yazışmalarındaki anlatımlarda “zeybek” kelimesine rastlanılmamaktadır. Onları tanımlamak için “haşerat, eşkıya, kalyoncu, levend” gibi adlar takılmıştır. 18.yy’da ise, gerek levend giysilerinin ve levendlerin devlet tarafından ortadan kaldırılmış olması, gerek yönetim birimlerinde segban bulundurulmasının yasaklanması ve

bunların sonucunda 3.Selim tarafından Nizam-ı Cedid (Yeni Düzen) adı altında yeni bir ordu kurulması, bu ordunun dışında kalan tüm silahlı birimleri, dolayısıyla zeybekleri duygusal ve statüsel olarak devlet gücünden ayırmıştır. Belki de bu nedenle zeybekler ilk kez farklılıklarını ciddi bir şekilde anlamaya, isimlerine, kıyafetlerine ve geleneklerine sahip çıkmaya başlamışlardır (Akdoğan, 2004: 132).

Sıradan köylü bir vatandaşın zeybeğe dönüşmesini sağlayan mücadelenin kökeninde yönetenlerce halka hakaret edilmesi, göçe zorlanması, suçsuz yere hapse atılması, iftiraya maruz kalınması, dövülmesi, kısacası haksızlığa uğraması; alacak-verecek ve toprak davaları, istenip verilmeyen ya da kaçırılan kız meseleleri gibi namusa yönelik durumlar bulunmaktadır. Bu nedenlerden biri ya da daha fazlasına karşı işlediği suçların sonucu dağa çıkan zeybek kısa bir süre bireysel hareket etse de sonrasında ona güvenerek davasına eşlik eden adamlarla, eşkıyalık hareketine genel olarak toplumsal bir nitelik kazandırmıştır. Gerektiğinde zenginden alıp, yoksula verdiği, gerektiğinde halkı yönetime karşı koruduğu, gerektiğinde de düşmana karşı ülke topraklarını savunmak için devlet güçlerinin yanında yer aldığı için de kanun kaçağı olmaktan kurtulduğu zamanlarda adi bir suçlu gibi görülmemiştir. Saygı duyulan bir birey olarak yeniden topluluğuna katılmakta hiçbir güçlük çekmemiştir (Akdoğan, 2004: 134).

Bazı eşkıyalar için devlet baskısı, siyasal ve ekonomik nedenlerin dışında çabuk ve kolay yoldan zengin olma isteği de dağa çıkma sebebiydi. Dolayısıyla kişisel fayda amacı güden bu yaklaşım ve halkın desteğinde adalet arayışı için isyanlarına toplumsal bir nitelik kazandıran sosyal yaklaşım; iki çeşit eşkıya modelinin oluşmasını sağlamıştır. Sosyal eşkıyalara “zeybek”; talan, hırsızlık, fidye için adam kaçırmaya, ırza, namusa tecavüz nedenleriyle bireysel emeller için topluma zarar verme eğiliminde olanlara da “çalıkakıcılar” denilmiştir (Baksı, 1944: 270-271). 19. yüzyılda tümüyle bir “sosyal kurum” hâlini almış zeybeklikte çalıkakıcılar asla hoş görülme- yen hatta cezaları ölüm olan eşkıyalardır.

Tarihsel perspektiften bakıldığında halka güven vererek kendi yönetim stratejileri ile otoriteyi yok sayacak kadar hükümler bir pozisyon elde etmiş, çok uzun süre devlet ve otorite güçlerini peşlerinde koşturmuş pek çok zeybek (efe, kızan) bulunmaktadır. Ancak bu figürler içinde kahramanlıkları ile efsaneleşen, adlarına hikayeler, türküler üretilen belli başlı “efe”ler vardır. “Atçalı Kel Mehmet Efe”, “Çakırcalı Mehmet Efe”, “Yörük Ali Efe”, “Demirci Mehmet Efe” tarihsel, sosyolojik, edebi ve sanatsal açıdan bu kültürün temsilcisi olan efelerden bazılarıdır.

Batı Anadolu’nun bu düzensizliği içinde Atçalı Kel Mehmed, Atça’da kırbekçisi (deşt-i bân) ünvanıyla kapıaltı zeybeği olarak çalışırken bölge zenginlerden Şerif Hüseyin’in kızı Fatma’yı istemiştir. Ama, kız kendisine verilmediği gibi Şerif Hüseyin, “soyunun-sopunun belli olmadığını, inançlarının zayıf olduğunu, içki içtiğini” ve “adi bir zeybek” olduğunu belirttiği Atçalı’yı, kâhyası Mahmud Ağa ve yardımcılarını dövdürtmeye çalışmış, Kel Mehmed de Mahmud Ağa’yı yaralamış, Fatma’yı kaçırabileceği halde kaçırmayıp, zenginlere düşman bir zeybek olarak dağa çıkmıştır. Bu yıllarda savaş nedeniyle ekonominin iyice bozulduğu ve devlet denetiminin neredeyse tümüyle ortadan kalktığı bu bölgelerde voyvodalar, acımasız yönetimlerini daha da arttırmışlardı. Sığıla Mütesellimi İlyas Ağa’nın 1829’da hazırladığı raporda,

(...) bölgede rüşvetten vergiye değin çeşitli yolsuzluklarla ilgili çok sık gönderilen padişah fermanlarına rağmen, bu fermanların gereklerinin yerine getirilmediği, konuyla ilgili “ricaların” dikkate alınmadığı, Rus seferi için gerekli malzeme isteğinin fırsat bilinerek alınması gerekenin çok üzerinde vergi ve ürün toplandığı, bunun yanında, savaş için “Asakir-i Mansûre’ye iki asker alınması gerekirken, yedi-sekiz” kişi toplandığı, haksız yere askerlik yaptıran çocuklarını kurtarmak için de mal ve emlakların ana-babalar tarafından satılarak voyvoda ve mültezimlere verildiği, dolayısıyla, “rüşvet ve irtikâb”ın had safhaya çıktığı, bundan ötürü de, elinde bulunan herşeyi alan “fıkâra ve âciiz” halkın durumlarını “ulemaya” bildirip, ulemâların mültezimlere konuyla ilgili yaptığı ricâların dikkate alınmadığı gibi, kiminin azarlandığı, kiminin sürüldüğü, kiminin de sürülmek zorunda bırakıldığı, dolayısıyla, ulemânın suskunlaştırıldığı belirtilmekteydi. (Akdoğan, 2004: 143)

1828 sonlarında, devlet güçlerinden taleplerine olumlu yanıt alamayan Kuyucak Halkı başlarında “ayân, nâib ve diğer ilgililer olduğu halde” voyvodayı kovması ve kendilerini koruması için Atçalı Kel Mehmed’i çağırmışlardır. Atçalı, zeybekleriyle Kuyucak’a geleerek, halkın da kendisine yardım etmesiyle voyvodayı etkisiz hale getirmiştir. Bu olay sonucu Kuyucak halkı güvenlik ve rahata kavuşunca, benzer şekilde voyvodaların tahakkümünden ve adaletsizliğinden bıkan Nazilli halkı da ayaklanarak Atçalı Kel Mehmed’i yardıma çağırmıştır. Bu şekilde ilerleyerek bölgeye tümüyle egemen olan Atçalı, devlete eşdeğer bir yönetim oluşturmuş ve Kör Müezzinzâde Naib Mustafa Kâmil Efendi’yi başdanışman ve kadı olarak, Harputlu Büyük İbrahim Efendi’yi başkâtip olarak atamış, yardımcılığına da Aydınlı Küçük İbrahim Fehim Efendi’yi getirmiştir. Bu süreç Osmanlı İmparatorluğu nezdinde iki açıdan sarsıcı olmuştur. İlki Atçalı’nın halkın yoğun desteğini ve kabulünü almasının Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ciddi ve can sıkıcı ilk halk hareketini başlatması, ikincisi de Aydın’a vali gibi yerleşmesi ile yerel idareleşmeye yönelmesi ve gittiği her yere bir kurtarıcı gibi görülmesidir. Vergi yükünden bunalan halka keyfi olarak toplanan verginin kaldırdığını ilan etmesi, “Vali-i Vilayet, Hademe-i Devlet, Atçalı Kel Memet” şeklinde imzaladığı fermanlar ile hükûmetten serbest ticaret ve tarımın korunmasını, kanunların değiştirilmesini, daha eşit kanunlar yapılmasını ve askerliğin yeni esaslara bağlanmasını istemesi düzeni kökten değiştiren bir etkiye sahiptir (Akdoğan, 2004: 141-145). Çağatay Uluçay bu konu ile ilgili;

(...) istibdatla idare edilen bir memlekette aydınların ortaya koyamadığı bu fikirleri, halkın bağrından, köyden kopan fakir bir zeybeğin ve adamlarının ileri sürmesi ve uygulamaya çalışmaları, idari, sosyal ve ekonomik tarihimiz bakımından üzerinde önemle durulacak meselelerden biri sayılmalıdır.” dedikten sonra, Atçalı için, “...böylece Türkiyemiz’de ilk demokrasi mücadelesinin bayrağını açmak şerefini almıştır.” yargısında bulunmaktadır. (Akdoğan, 2004: 144-145)

Atçalı Mehmet Efe, devlet tarafından üzerine gönderilen Osmanlı kuvvetlerinin türlü girişimlerinden sonra yine bu kuvvetler ile girdiği bir çatışma sonucu 1830’da öldürülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş sürecindeki bozuk düzenin olağan sonucu olan toplumsal başkaldırının liderlerinden biri olarak savunduğu fikirleri Tanzimat ile paralellikler taşıyan Atçalı pek çok yönden öncü bir efedir.

1839 yılında vatandaşın temel haklarını belirten bir anayasa metni olan Tanzimat Fermanı ile her biri bir zamanlar zeybeklerin başkaldırmasına neden olan pek çok olumsuz durum ortadan kaldırılmıştır. İmparatorluk yönetimi ile çatışmaların azalması zeybeklerin mücadelecî yönlerini bu defa vatanperver askerler olarak ön plana çıkarmıştır. 1853 yılında çıkan ve Kırım Savaşı olarak da adlandırılan Osmanlı-Rus Savaşı'na zeybeklerin büyük çoğunluğu gönüllü olarak gitmiş ve barış anında bir simge olarak görüldüğü için yasaklanmaya çalışılan giysileri ile ordu içinde savaşmışlardır. 1856'ya kadar üç yıl boyunca devletin ve halkın yanında birçok kahramanlıklar göstermişler hatta yetkililerce de övülerek takdir almışlardır. Örneğin; Bulgar komitacıların baskınlarından bıkip usanan Sultan Abdülaziz, Alaşehirli Süleyman Paşa'nın tavsiyesine uyarak bu komitacılar ile baş edebilmeleri için zeybekleri görevlendirmiştir.

Bakırlı Mehmed Efe, Çakırcalı Ahmed Efe, Cerid Osman Efe, diğer efeler, başkızanları ve ileri gelen zeybekler Sultan Aziz'le bir salonda yemek yiyorlar. Yemekten sonra bağlama refakatinde Sultan Aziz'in isteği üzerine Bakırlı Mehmed Efe kalkıp zeybek oynuyor. Bir arslan heybetiyle yere diz vurup hoplayışlar, nara atışlar padişahı son derece heyecanlandırıp, gözlerini yaşartıyor. Bakırlı Mehmed Efe'yi alnından öpüyor ve sırtındaki paltoyu ona giydiriyor (...) Ertesi sabah padişahla vedalaşan efeler, zeybeklerini alarak Bulgaristan'a hareket ediyorlar. Birkaç ay içinde bilmedikleri dağlarda Bulgar eşkiyasına ağır darbeler indirerek vatana şan ve şerefle dönüyorlar. (Eröz, 1976: 90)

1872'ye gelindiğinde ise Osmanlının güç kaybetmesine paralel şekilde Batı Anadolu'da tekrar başlayan sosyal düzensizliğin yarattığı kargaşa ortamı halka ve zeybeklere adaletsizlik olarak yansımıştır. Karşılık olarak da eşkiyalık hareketleri tekrar artmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nu peşinde koşturtacak başka bir halk kahramanı Çakırcalı Mehmet Efe dikkatleri çekmeye başlamıştır.

Çakırcalı Mehmet, hiç suçu olmadığı halde koyun hırsızlığı yaptığı gerekçesiyle suçlanması ve daha önce babasını öldürmüş Boşnak Hasan Çavuş'un bu kez de annesine yönelik hakaret ve gaddarlığına tahammül edemeyerek 1898 yılında bir "Osmanlı düşmanı" olarak dağa çıkmıştır. Çakırcalı kısa sürede fakir halka yardım etmesi, halkın haklarını koruması ve yaptığı diğer eylemlerle üne kavuşmuştur. Halk tarafından hükümetin yansıması olan zaptiyenin, vergi için veya bir hırsız aramak amacıyla köye geldiğinde köylüye bir zulüm makinası gibi muamele etmesi dayanılamayacak boyutlardadır (Üsküp,1988: 28-29). Çakırcalı halka ya da kendisine yapılan kötü muamelelere, zulümlere her zaman başkaldırmıştır. Bunun yanında sosyal yaşamın devamı için gerekli olan köprü, cami yapımlarına yönelik yerel yöneticileri zorlamış bazen de zenginleri kaçırıp fidye alarak bu yatırımlara kaynak yaratmıştır. Kadınları ve aciz durumda olanları korumuş, zulmeden kendi adamları da olsa bunu cezasız bırakmamıştır.

Örneğin; Çakırcalı adamlarıyla birlikte, zaptiyelerce sarılmış muavin çetesine yardıma giderken Adagide'de bulunan dereden köprü olmadığı için geçmekte zorlanmış, çetesini zaptiyelerden kurtardıktan sonra Ödemiş-Tekke mahallesinden Ekmekçizâde Süleyman'a Adagide Köprüsü'nü yaptırmış, bu kurtarma olayı Avrupa basınına da yansımış ve Çakırcalı, basın tarafından "dağların Kralı" olarak ilan edilmiştir. Dönemin Fransa İzmir başkonso-losu Paul Blanc Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir raporda, halkın Çakırcalıyla

iş birliği yaptığını, Çakırcalı'nın kötü ve zalim zenginlere düşman olduğunu, onları soyup fakirlere dağıttığını, şahsi gelirini muhtarlara dağıtıp çeşmeler, yollar köprüler yaptırdığını ya da tamir ettirdiğini belirtmiş hatta onun Alexandre Dumas'nın efsanevi Üç Silahşörü'nün serüvenlerini gölgede bıraktığını ileri sürmüştür (Yetkin, 1996: 8). Besim Zeynel çoğu zaman Çakırcalının kendisine ait parasının da kalmadığını belirtmiş ve “bir gün kız evlendiriyor, bir gün sünnet düğünü yapıyor, ertesi hafta köylüye çift öküzü alıyor, bir müddet sonra köylünün vergi borcunu ödüyor” (Zeynel, 1995: 485-486) diyerek sadece zenginden değil kendi hakkından da halka destek olduğunu söylemiştir.

Bu yaşananlar ile köylü gözünde efsaneleşen bir kahramana dönüşmesi ve en büyük destekçisinin halk olması onun yakalanmasını zorlaştıran en büyük etmen olmuştur. Hükümetin kendileriyle hiç alakadar olmadığı halk derdini ona anlatmış, ondan derman bulmasını istemiştir. Bu nedenle de halk için bir isyan liderine hatta bir hükümdara dönüşmüştür (Sertoğlu, 1995:17). Çakırcalı'nın ortadan kaldırılması için yerel yönetim ve bağlı kolluk kuvvetlerince her şey yapılmasına rağmen başarılı olunamamıştır. Çakırcalı ile baş edemeyen yetkililer Çakırcalıyı etkisiz hale getirmenin yolunu düze indirmede bulmuş ve ne şart koşarsa kabul edip af çıkararak dağdan inmesini sağlamışlardır. Çakırcalı düze inişlerinde kendisinin ve zeybeklerinin tüm silahlarının kendilerinde kalması, tüm suçlarının affedilmesi, aftan sonra kendi seçtiği köyde oturması ve bu köye asla jandarma veya zaptiye'nin girmemesi, kır serdarı olarak tayin edilmesi gibi koşullar ile düze inmiştir. Ancak düze inişler sonrasında yaşanan süreçler ve özellikle başka çetelerin saldırıları her defasında Çakırcalı'nın tekrar dağa çıkmasına neden olmuştur. Düzde iken tekrar dağa çıktığı olaylardan birisi de kendi kızını yüzünden gerçekleştirmiştir.

Çakırcalı, Manisa-Karaoğlanlı Köyü'nden tanıdığı Musa Dayı köyün zengini bir kişiden yetmiş altın alacağını alamadığını kendisine şikâyet edince, bir kızanını zengin köylüye göndermiş, kızan, yetmiş altın yerine zenginin tüm parasını almış ve Çakırcalı'ya yalnızca yetmiş altını vermiş, Çakırcalı da bu parayı Musa Dayı'ya vermiş, ama kızanının zengini tamamen soyduğunu öğrenince de, kızanı öldürerek, paraları sahibine iade ettirmişti. (Akdoğan, 2004: 223)

Dini açıdan inancına çok bağlı olduğu belirtilen Çakırcalı, oturduğu Kayaköy'e gelen Binbaşı Rüstem'e “hoş geldin” amaçlı olarak yemek göndermiş, ancak kardeşinin öldürülmesinin kınıyla Binbaşı Rüstem sofrayı tekmeleyip dağıtınca, yemek sofrasını Tanrı'nın nîmeti olarak niteleyen Çakırcalı'nın gazabına uğramış ve Çakırcalı tarafından pusuya düşürülerek öldürülmüştür. Çakırcalı bu olayın ardından da bir daha düze inmemek üzere tekrar dağa çıkmıştır. Çakırcalının binbaşısı öldürmesi çok nadir gerçekleşecek bir durumdur çünkü zeybekler için devlet ve asker kutsaldır bu nedenle devlet ya da asker ancak zulmeden haline gelirse ona başkaldırılır. Örneğin; Muğla'dan Ödemiş'e memur maaşlarını götüren posta arabasını soymuş ve yakılan evinin karşılığı olan parayı almış kalan parayı da jandarmanın silahları ile devletin malı olduğu için bir tepeye gömdürmüştür. (Zeynel, 1995: 375-394). Hakkı dışında devletin malına dokunmamıştır.

Osmanlı yönetimi ve asayişindeki Arnavut ve Çerkez gibi azınlıklar tarafından haksızlığa uğrayan halkın haklarını savunan Çakırcalı Efe'nin temsil ettiği vahşi kudretteki hakpe-restlik, kahramanlık zamanla azınlıklara karşı milliyetçi bir görünüm olarak bir Türklük me-

selesi haline bürünmüştür. Bu görünüm Çakırcalının ölümünden sonraki zeybeklik tarihinin ikinci dönemi olarak adlandırılan dönemde zeybekleri, kurtuluş mücadelesinin tam bir öncü kuvveti haline getirmiştir.

Atçalı Kel Mehmet Efe gibi Çakırcalı da Avrupa’da çok tanınmıştır. Basın, Çakırcalı’nın eylemlerini haber yapmış, Avam Kamarası da Çakırcalı’ya ilgi duymuştur. Savunduğu düşünceler, yaklaşımları ve halkın büyük desteğini, sevgisini görmesinden dolayı düzde olduğu 1907-1908 dönemi içinde, İttihat ve Terakki Partisi’den parti üyeliği teklifi alacak kadar bir siyasi figür olarak görülmüş ancak bu teklifi kabul etmemiştir (Yetkin, 1996: 61).

1914 yılında çıkan ve kısa süre içinde Osmanlı’nın yanlış politikası sonucu dahil olunan I. Dünya Savaşı ile Ege köylerinde tekrar asker toplamalar ve kaos başlamıştır. Dağlar yine zeybeklerle ve çalıkakıcılarla dolmuştur (Özkaynak, 1946: 102-104). Bu yıllarda, kahraman ve lider niteliğindeki bir başka efe Yörük Ali Efe’nin dağa çıkma süreci başlamıştır. Savaş nedeniyle askere alınan Yörük Ali Efe askerde taşıdığı balyanın düşmesi sonucu Ermeni bir subaydan küfür işitmiş, kırbaç yemiş, bir süre sonra da kendisini tokatlayan subayı öldürmüştür. Bu olay sonrasında zeybek olarak dağa çıkmıştır (Üsküp, 1988: 10). Bu dönemde önem kazanan bir diğer efe de yine askerlik görevini yaparken Ermeni bir yüzbaşından yediği dayak üzerine firar eden ve Çakırcalı Mehmet Efe tarafından Ödemiş’in bir köyüne imam olarak gönderilip, Çakırcalı’nın ölümünden sonra da Yörük Ali Efe’nin çetesine katılan Demirci Mehmet Efe’dir.

Zeybeklik tarihinin ikinci dönemi olarak görülen milli mücadele sürecinde; I. Dünya Savaşı sonrasında Yunan işgal güçlerinin İzmir’e çıkmasıyla, o ana dek hükümet güçlerince haşerat, serseri, eşkıya olarak anılan zeybekler ülke savunması için dağlardan inmeye başlamışlardır. Yüzyıllardır davranış biçimleri olan haksızlık ve adaletsizliğe olan başkaldırıları ve bu nedenle; dağlarda karşı karşıya geldiği Osmanlı askeri ile yan yana saf tutarak ülkeyi işgal etmek isteyenlere karşı bir vatanperver başkaldırıya dönüşmüştür. Böyle bir ortamda zeybeklerin çoğunu peşinden sürüklemeye sahip Demirci Mehmed Efe “herhangi bir zeybek veya efe verilecek milli görevi kabul etmez de giderse evi barkı yakılacağı gibi, nerede yakalanırsa öldürülecektir” içerikli bir ilan hazırlatmıştır. Bunu üzerine “efelerin Aydın’a akınlarını gören köy kadınları omuzlarında testileri, çoluk-çocuk, genç-yaşlı binlerce köylü, silahlı-silahsız baltaları ve çiftleriyle efelerin arkasına takıldılar. Tam bir halk ayaklanması görünümü vardı (...) Zeybekler ellerinde yatağanları şehre girdiler. Yörük Ali Efe Üç Minareli Câmî’ye Türk bayrağını dikti” (Akdoğan, 2004: 266).

Anadolu’daki isyanları bastırmak için Ankara Hükümeti tarafından görevlendirilen Demirci Mehmet Efe geçtiği yerlerde halk tarafından kendisine bildirilen ne kadar hırsız, ırza geçen, stokçu, zalim, kabadayı, soyguncu varsa hepsini asmış ya da cezalandırmıştır (Akdoğan, 2004, 286). Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe o kadar etkili şekilde bölgeyi savunmuşlardır ki 1919’da Mustafa Kemal tarafından kendilerine komutanlık mühürleri gönderilmiştir. Hatta 1920 yılında Yörük Ali Efe, Muğla’da bulunduğu süre içinde, “Çınaraltı Mahkemesi” diye ünlenen yerde Muğla’da gerçekleşen tüm davalara yargıç gibi bakmıştır. Temyizsiz şekilde bu davaların çözümünü gerçekleştiren Yörük Ali’nin elinde “ağır ceza mührü” bulunmaktadır. Bu mahkemede birçok dava kimsenin kimseden alacağı kalmayacak şekilde adil bir düzen içinde çözümlenmiştir (Türkeş, 1973: 379-380).

2.1. Zeybeklerin arketipsel olarak incelenmesi

Bu tarihsel izlek altında Jung'un Analitik Psikolojisinde önemli yeri olan kolektif bilinç-dışının somut tezahürleri olan arketiplerin oluşturduğu evrensel tema, duygusal dışavurum ve davranış biçimlerinin Anadolu'daki eşkıyalık geleneğinin devamı olarak zeybekler ve zeybeklik kültürünün oluşumundaki etkilerine bakıldığında, zeybeklerin mevcut durumlarından sıyrılmak ve hak aramak için öncelikle bir keşif süreci yaşadıkları görülmektedir. Bu keşif isyanın getirisi dağa çıkış ile hem mekânsal hem de zeybekleşme ile ruhsal bir yolculuğun keşfidir. Kişi bu yolculuk sonunda kimliğini geride bırakarak zeybek kimliği ile yeniden doğar. Asiliği ve isyana yatkın kişiliği ile neyin karşısında durup neyi hedeflediğinden emin bir şekilde yeni düzenin inşasını gerçekleştirir. Bu süreç içerisinde de mekânsal olarak sığındığı, duygusal ve metaforik olarak özdeşlik kurduğu "dağ" onun varlığının devamını sağlamakta ve onu motive etmektedir. Kendisini yani yeni "ben"ini keşfedip zeybekleşirken takındığı asi karakteri, savaşçı ve adil yanı ile birleşerek kahraman özelliklerini ortaya çıkarır. Ancak savaşçı bir karaktere doğru ilerleyen bu kolektif dönüşüm bir handikap olarak gölgesini de beraberinde taşır. Bu bağlamda kolektif bilinçdışının yönlendirmesi ile Kâşif, Yeniden Doğuş, Gölge, Asi, Kahraman, Savaşçı ve Dağ Arketiplerinin zeybekleşme serüvenine etkileri yukarıda örnek olarak kullanılan dört efe üzerinden şu şekilde açıklanabilir.

2.1.1.Kâşif arketipi

Yeni bir yolculukla ortaya çıkan ve kişinin kendi kendine yetebilme halini destekleyen kâşif arketipi dışarıdaki dünyayı tanıırken kendini de bu duruma adapte edebilmeyi sağlayarak yeni benliğini geliştirir. Var olan düzene karşı çıkış, belirli bir yere ait olamama hissi, maceradan ve bilinmezlikten korkmama gibi temel özellikler taşır (Şener, 2015: 50). Bilinmeyene yönelik bir kırılma anı ya da fırsat düşüncesi ile başlayan hareketi özünde dünyanın ve düzenin daha iyi hale getirilmesinin inancını barındırmaktadır. Bu inanç onun, ne olursa olsun yoldan dönmeyeceği mücadelesinin motivasyonu ve çözümün başlangıcı niteliğindedir. Kâşif, genellikle sıradan bir dünyada kendini farklı bir birey olarak algılayarak toplumdan ayrılır. Kendi yolunu hırslı bir şekilde geliştirir ve keşfeder. Öncelikli amaç bireysel olarak hayatta kalmak, varlığını kanıtlamaktır. Başarılı olduğunda da topluma geri dönerek yolculuğu sırasında edindiği bilgileri toplum için kullanır, onunla paylaşmak ister (Yakın, 2013: 165).

Zeybekler dağa çıkış serüvenlerinin her bir aşamasında kâşif arketipinin özelliklerini taşır. İçinde bulunduğu düzen ve yaşanan olaylara karşı başkaldırısı ile bilinmeze doğru korkusuzca bir maceraya atılırlar. Bireysel olarak kimseye güvenmeden kendi kendine yetebilme gücünü özünde hissederek yaparlar bunu. Amaçları, uğradıkları haksızlık ya da kötü muameleye karşı adalet arayışı ve bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması yani daha iyi bir dünya düzeni özlemidir. Bireysel olarak çıktıkları yolculukta cesaretleri ve gözü peklik ile kendilerini kanıtladıkça yani kendi yolculuklarında yeni ben'lerini inşa ettikçe toplumsal olarak kabul görür ve edindiklerini de toplum yararına kullanmaya başlarlar. Örneğin Yörük Ali Efe dağa çıkışında bireyseldir. Onu neyin beklediğini bilmediği, tanımadığı bir dünyayı keşfinde her zeybek gibi öncelikli amacı hayatta kalmak ve varlığını kanıtlamaktır. Yaşına rağmen yılmamış ve geri dönmemiştir. Küçük yaşta yaşadığı zorbalıklar ve iftiralara karşı dağa çıkmış aklı ve cesareti

ile fark edilmiş, 20 yaşında iken çetenin lideri olmuştur. Kendini keşfi ve yaşadıkları sonunda edindiği tüm deneyimi bir çete lideri, mili mücadelede bir asker ve kurtuluş savaşında Ankara Hükümetince mühür verilmiş bir komutan olarak yine toplum yararına kullanmış, halkı ile paylaşmıştır. Aynı süreç diğer efeler için de benzer şekilde tezahür etmiştir.

2.1.2. Yeniden doğuş arketipi

Yeniden doğuş, insanlık tarihinde uzun yıllar boyunca zihni meşgul eden ve ölümün kaçınılmaz gerçekliği karşısında en büyük teselli olarak kabul edilen evrensel bir kavramdır. Diğer evrensel kavramlar gibi, yeniden doğuş da arketipsel bir yapıya sahiptir ve kolektif bilinçdışının bir parçası olarak görülür (Korucu, 2019: 710). Özünde arınmayı, bilinçlenmeyi değişim isteğini ve dönüşme güdüsünü barındıran “yeniden doğuş arketipinde kendi varlığını içselleştiren insan, yenilenen yaşam enerjisiyle değişim ve dönüşümü yaşar” (Şenocak vd. 2021: 1102).

Zeybekler sıradan bir vatandaş, köylü yurttaş iken bir tetikleyici neden ya da bir kaos ile adaleti aramak için dağa çıkarak aslında kendi ben’ini arama yolculuğunu başlatmaktadırlar. Bu yolculuk onları “zeybek” olarak savaşçı bir karaktere dönüştürür. “Savaşçı, kahramanlık sergileyeceği yolculuk esnasında beninin bilinçdışına olan bağlılığını kendiliğine yönelerek yenmeye çalışır” (Jung, 2015: 23). Yeni ben’ine yolculuğa başlar ve eski ben’ine artık dönüş yoktur. Zeybekleşerek dönüşümü yaşarlar. Atçalı’nın dönüşümündeki kırılma noktası kendisine yapılan hakaret ve aşağılama; Çarkırcalı’nın ise hırsızlık iftirası, babasının katli ve annesine yapılan taciz, Yörük Ali ve Demirci Efeler’in ki ise azınlıklar tarafından askerde uğradıkları zulümdür. Efeler bu olaylar sonrasında hak arama, değişimin ateşini yakabilme arzusu ile dağa çıkmış ve zeybekleşmişlerdir. Bu yeni kimlik artık onların yeni benleridir. Aynı bedende toplumsal konum olarak başka bir benliğe dönüşerek yeniden doğmuşlardır. Zeybeklerin kimliğine ve kişiliğine ilişkin bireysel olan bu ilk eylemleri sonrasında dağda örgütlü eylemlere evrilmeye toplumsallaşır. Silah kuşanıp dağa çıkma ile oluşan zeybek artık halktan biri değil halkın ortak kurtarıma arzusunun kolektif bellekten beslenen sembol tipidir.

2.1.3. Asi arketipi

Belirli sosyal normlara meydan okuyan, isyankâr, maceracı ve topluma entegre olmakta zorluk çeken bireyler asi arketipi ile tanımlanmaktadır. Bu figürler otoriter sistemleri ve çekingen tutumları ortadan kaldırma tutkusuyla eyleme geçerler. Zeybekleşme yolculuğu da bu özelliklere bağlı olarak Osmanlı yerel yönetim unsurlarına başkaldırı, yani isyan ile başlar. Ait oldukları sosyo-kültürel yapı tarafından ihmal edilen ve toplum tarafından küçümsenen niteliklerinden dolayı bastırılmış duygu ve isteklerini ifade etme fırsatı bulduklarında bunu başkaldırı ile dışarı yansıtırlar. Daniel Kamlot ve Pedro Calmon asi arketipini zamanının çok ötesinde ve devrime yönelik fikirlerin sahibi olarak tanımlar. Vaat ettiği devrim ya da yeni bir düzen yaratma olasılığı için de bazen zorbalık ile toplumu şekillendirmeye çalıştığını söyler (Kamlot ve Calmon, 2017: 104). Asi arketipinin önemli bir diğer özelliği de bu yaşamsal süreçlerin ürünü olan kültürde var olabilecek eski niteliklere ve özelliklere süreklilik kazandırıp onları yeniden ortaya çıkarmak için yol sağlamasıdır. Tıpkı zeybekleşmenin hep asilik, başkaldırı ile gerçekleşmesi ve bunun tüm kültürel ürünlerde de dramatik çatışmanın temelini oluşturması gibi.

Her zeybek asiliğin dışavurumu başkaldırı ile kendi serüvenini başlatır. Ancak asi arketipinde “devrimci” yanın zeybekler ile örtüşmesi çok daha ilginçtir. Örneğin; Atçalı’nın istibdatla idare edilen bir memlekette aydınların ortaya koyamadığı fikirleri dile getirmesi ve uygulaması; zeybeklik kültürünü tam olarak yansıtan bu zeybeğin devrimci, öncü özelliğini göstermektedir. Diğer taraftan Çakırcalı’nın savunduğu düşünceler, yaklaşımları ve halkın büyük desteğini, sevgisini görmesinden dolayı düzde olduğu 1907-1908 dönemi içinde, İttihat ve Terakki Partisi’nden parti üyeliği teklifi alacak kadar devrimci bir siyasi figür olarak görülmüş olması da önemlidir.

Diğer taraftan asi arketipinin, iyi olduğuna inandığı bir amaca hizmet etmek için şiddeti meşru bir yol olarak görmesi veya elde edemedikleri için yasal olmayan yollara başvurusu da bu arketipin zeybeklerde ki handikapıdır. Köylüye para yardımı, cami, köprü yapabilmek için zenginleri dağa kaldırmaları ve fidye karşılığı serbest bırakmaları, halka zulmeden yönetici, çalıkakıcı kim varsa ölüm ile cezalandırmaları bu özellikten ileri gelmektedir. Örneğin Çakırcalı, Salihli-Sart Ilıcaları’nda çalışan köylülerin parasını vermeyen ılıca sahipleri Hamid ve Hasan ağalardan köylülere paralarını vermesini istemiş, reddedilince de aynı gün Sart Ilıcaları’nı yakmış, sonra da Bayındır’ın Uladı Köyü’nde beş evi basarak Mehmed Ağa dâhil beş kişiyi dağa kaldırmış fidye karşılığı serbest bırakmıştır (Akdoğan, 2004: 223).

Asi figürünün stratejisi baskıcı yönetim ve kişilere rahatsızlık ve hatta zarar vermektir. Bunun için yeteneklerini ve yapabilirliklerini sonuna dek kullanır. Çünkü her ne kadar süreci toplumsal var oluşa evrilse de tek başına var olma gücünü başlangıçtan itibaren eline tutar. Bu onun radikal özgürlüğü ve korkusuzluğunun temsidir. Ancak bu strateji başarısız olursa belirli korkuları ve içsel zayıflıkları gün yüzüne çıkar. Bu onun hata yapmasına ve karanlık tarafa geçmesine sebep olabilir. Özünde olan isyan, devrim, vahşi güdüler ve uyumsuzluklar sonucunda ilke dışı, yasa dışı durumlara yönelebilirler. Buna en güzel örnek Çakırcalı’nın Binbaşı Rüstem’i, “hoş geldin” amaçlı gönderdiği yemekleri tekmeleyip, dağıtması üzerine on iki jandarmasıyla birlikte pusuya düşürerek öldürülmesidir. Çünkü Binbaşı Rüstem’in ölüm şekli vahşicedir. Çakırcalı binbaşısı öldürmek ile kalmamış kafasını kesip sonra, karnını yardırarak kesik başını karnının içine koydurmuş, jandarmaların da başlarını kestirerek bedenlerinin üzerine koydurmuştur (Zeynel, 1955: 375). Ancak ilginçtir ki bu davranışı dini değerlere saygı için yaptığından dolayı bu durum toplum gözünde onun kahraman olma halini engellemiştir.

Karanlık tarafa geçilmesi ve kalınması durumu özellikle çalıkakıcılar için daha farklıdır. Zeybeklik töresinin dışına çıkma ile başlayan bu sınırı aşma hali ölüm ile cezalandırılır. Bu nedenle zeybekler hem asi hem de kahraman arketipinin özelliklerini taşıırken çalıkakıcılar başarısız ve zararlı başkaldırıları ile sadece asi arketipinin karanlık yüzüne sahip isyancılarıdır. Örneğin; Demirci Mehmed Efe çalıkakıcı olduğu için Yörük Ali’nin yanından uzaklaştırdığı Kılıhoğlu’nu yirmiyedi namuslu kadını kaçırp ırzına geçtiği; Yenipazar, Çine ve Kiroba bölgesini haraca kestiği ve Çine Kaymakamı’nın ayağını kırarak zeybeklik töresine uymadığı için öldürmüştür (Özbekler, 1991: 122).

2.1.4. Kahraman arketipi

Kahraman arketipini yolculuk ve yeniden doğuş arketipi ile paralel düşünmek gerekir. Çünkü yolculuk ile başlayan yeniden doğuş kahramana dönüşümü gerçekleştirebilir. Kahraman arketipi diğer bütün arketiplerin özelliklerini bünyesinde barındıran, gücünün karşısında durarak, zorlukların üstesinden gelen, bu uğurda savaşı, kurtarıcı rolünü üstlenen sosyal problemlere yönelik yaklaşımları ile kitleleri peşinden sürükleyebilen ve dolayısıyla çevresindekilere ilham verebilen bir figürdür (İbiş, 2024: 62).

Jung’a göre bu süreç, farkındalık yoluyla gerçek olur ve kahramanın çaresizliği yaşam krizinde belirsiz bir arayışa dönüşür. Kahraman, olağan dünyasından ayrılarak olağanüstü deneyimler yaşar. Meydan okuyarak, gerekirse hayatını feda ederek karşısına çıkan büyük zorluklar ile baş etmeye çalışır, cesaret gerektiren eylemler, arayışlar ve keşifler ile dönüşeceği karakteri oluşturur. Selim Sırrı Tarcan’ın anlatımına göre zeybeklerin kahramanlık özellikleri şu şekildedir;

İzmir’de toplanan zeybekler ölümden korkmuyor, «ecel gelmedikçe insana kurşun değmez» diye düşünüyorlardı. «Hepsi de nişancı, attığını mutlaka hedefe rast getiriyorlar», askeri eğitime ise «pek kulak asmıyorlar», düşmanı küçük gördükleri için «evvel Allah biz O’nun hakkından geliriz diyorlardı. İzmir’de bulundukları sürece her akşam yaktıkları meşalelerin ışığında zeybek oynayıp eğlenen zeybekler, otuz iki gün süren bu kısa savaşın sonunda yine yurtlarına döndüler. (Akdoğan, 2004: 186).

Zeybeklerin kökenlerine dair Bağımsızlık Savaşı sırasında İngiliz Kuvvetleri’ne vermek üzere yazılan bir raporda, zeybekler için “kahramanlıkları bilinmektedir. Bilhassa dağlık bölgelerdeki zeybek ve Yörükler korku nedir bilmezler” şeklinde ifadeler kullanılmıştır (Eröz, 1976: 2). Ayrıca Çakırcalı’nın yoğun olarak takip edildiği günlerde, yapılan bir mevlitte köylünün “Allah’ın Çakırcalı’yı takip kolları ve düşmanlarının şerrinden, kurşunlarından koruması için dua etmesi” (Akdoğan, 2024: 297) halkın onu bir kahraman olarak kabul edip, kendince kutsadığının kanıtı niteliğindedir.

2.1.5. Savaşçı arketipi

Savaşçı arketipi eril enerjinin duygusal ve fiziksel biçimidir. Kurtarıcılığı, devrimi temsil eder. Strateji geliştirme yeteneğine sahip iyi bir taktik ustasıdır. Düşmana karşı güçlerini ve becerilerini akılcıca kullanır. Devrim burada iddialı bir söylem olarak dursa da yaşamı yenilemeyi, canlandırmayı, yeni bir boyut kazandırmayı ve değişimi sağlar. Bunun için de her ne kadar stratejik özellikleri önemli olsa da gerekli güdülenmeyi savaşçı arketipinin temel özellikleri arasında yer alan saldırganlıktan alır (Moore ve Douglas, 1995: 86). Bu gölge bir yandır. Bu nedenle “savaşçı arketipinin genellikle olumsuz karşılanmasının sebebi, gölge boyutuyla ortaya çıktığında ve bastırılmaya çalışıldığında güçlenip yıkıcı bir etki göstermesiyle ilişkilidir” (Moore ve Douglas, 1995: 80).

Savaşçı arketipi pek çok şeyi savaşına amaç edinebilir. Bu bazen vatan sevgisi, bazen adalet arayışı, bazen de toprak olabilir. Birçok kültürde vatan anne ile özdeş görülür. Vatan savunması ve yurt edinilen toprakların uğruna ölünecek kadar kutsanması bununla ilintilidir. Ayrıca savaşçının liderlik özellikleri de vardır. Özellikle kahraman ve kurtarıcı gibi

“toplumsal moralin yüksek tutulmasında ve insanların haksızlığa uğradığında geleceğe dair karamsarlığa kapılmasını engelleyen bu arketip, işlevi itibarıyla toplumlar için manevî direnç noktası niteliği de taşır” (Al, 2018: 11). Ancak savaşçının belki de en önemli özelliği ölüm gerçeğinin farkında ve kabullenmiş olmasıdır. Bu kabulleniş onun sonunu düşünmeden kendinden vazgeçebilecek kadar amaç odaklı olarak mücadele edebilme yetisinin kaynağıdır. Yaşamın kırılğanlığına dair farkındalığı yaşam deneyimini arttırır. “Giriştiği her işi son işiymiş gibi bilmesini sağlar. Böylece Savaşçı’nın bütün eylemleri bir anlam kazanır ve tereddüt içerisinde kalmasını engeller” (Al, 2018: 5).

Çetelere liderlik eden efeler zeybeklerinin ve kızanlarını kolluk kuvvetlerinden korumak, onların ve ailelerinin geçimlerini sağlamak ve halka yardım etmek gibi kendisine vazife edindiği görevlerini yerine getirebilmek ve hayatta kalabilmek için zekâsı ve bilgisi ile zeybeklik töre ve adabından çıkmadan stratejik davranmak zorundadır. Kurdukları pusular, yaptıkları baskınlar, köylünün temel ihtiyaçları için zenginleri kaçırmaya eylemleri gibi stratejik olarak o denli iyi hesaplanmış ve planlanmıştır ki zeybekler kolluk kuvvetlerine yakalanmadan yıllarca Osmanlı İmparatorluğu’nun temel sorunu olabilmıştır. Sayısız kez kolluk kuvvetleri ve başka çeteler ile yenilgi duygusunu tatmadan bir savaşçı karakteri ile çatışmış, savaş alanlarında da asker olarak savaşmışlardır.

Örneğin Yörük Ali ve zeybekleri kendilerini yakalamak isteyen Asteğmen Fethi ve zaptiyelerini Kavaklı dolayında pusuya düşürmüş ama asteğmene dokunmadan çatışmadan kurtulmuştur. Milli mücadele sırasında da Yunanlıların Yörük Ali’nin teslim olmasını beklediği 15-16 Haziran 1919 gecesi filmlerdeki benzer bir tuzak hazırlanarak ünlü Malgaç Köprüsü baskını gerçekleştirilmiştir. Stratejik bir plan ile buraya çekilen Yunan işgal güçlerinin büyük bölümü imha edilerek silahları ve tüm teçhizatları alınmıştır (Akdoğan, 2024: 264). Yunanlılar bu savaşçı kültürün neferi zeybekler için “Ege’nin zeybekleri olmasaydı, Türk nizami ordusu karşımıza çıkıncaya kadar Ankara yolunu açar, şimendifer hattının sonuna erişir, Kemalistleri kağına mahkûm eder, ciddi bir mücadele ordusu kurulmasına mâni olurduk” demişlerdir (Akdoğan, 2024: 293).

2.1.6. Gölge arketipi

Gölge, insanların yüzleşmek istemedikleri ve bastırılmış olan duygularını taşıyan öteki yanın simgesel ifadesidir. “Bilinçlilikle başa çıkamadıkları için yaşam sürecinde kendilerini ifade etmelerine izin verilmeyen ve bu nedenle, bilinçdışında karşıtlık yaratmaya çalışan ve oldukça bağımsız bir “hizip” oluşturan tüm bireysel ve ortak ruhsal öğeler” (Jung, 2009: 291) olarak tanımlanmıştır. Topluma ve idealize ettiğimiz kişiliğimize uymayan arzular ve duygular bütünü olarak insanın oldukça ilkel ve hayvani yanını temsil eder. Utanç verici gelse de inkâr edilse de karşı konulamazdır (Bektaş, 2022: 37).

Gölge, kişinin evrimsel mirasından kalan “hayvani” yönleriyle, arketipler arasında en güçlü ve en tehlikeli olanıdır. Gölge için öfke ve yoğun duygular çok önemlidir. Öfke veya yoğun duygular altında kontrolsüzce davranılmasına neden olan gölge, kişinin engellenmiş arzularını barındırmasıyla kişiselmiş gibi dursa da, kişisel bilinçdışını aşan kolektif faktörleri içerir. Jung’a göre herkes bir gölge taşır ve bu gölge, toplumun baskıcı yapısı veya bireyin bilinçli hayatında ona yer vermemesi gibi durumlarda daha da güçlenir. Gölgesini kabul et-

meyen ve onu görmezden gelen kişi, zamanla bu bastırılmış yönün tehdidiyle karşılaşır. Kişi bilinçli hayatında bir sorun yaşamıyorsa etkisiz halde bekler; ancak zorluklarla karşılaştığında egonun baskısından kolayca kurtulabilir (Geçtan, 1998: 180-181). Bunların yanında gölge yalnızca kötücül yönleri barındırmaz; fark edildiğinde yaratıcılığın ve kendini bilmenin kaynağı olabilir. Kişi gölgesiyle yüzleşip onunla hesaplaşmayı hatta onunla barışmayı öğrendiğinde, bu yaratıcı potansiyeli keşfeder ve içsel bir rehberle tanışır (Gülcan, 2020: 290).

Gölge arketipi zeybeklerin inşa ettikleri kurumsal yapının eylemlerine yönelik tercihlerinde net olarak fark edilen bir arketiptir. Zeybekler, her ne kadar yolculukları sonucunda bir yeniden doğuş ile kahraman ve savaşçı özelliklerine ulaşırlar da mücadelelerinde ve otoriteye karşı çıkışlarında genel anlamda suç teşkil edecek yöntemler seçmiş ve uygulamışlardır. Adam öldürmek, adam kaçırmak, yangın çıkarmak gibi ilkel güdülerini bir mücadele aracına dönüştürmüşlerdir. Bu onların içindeki kahramanlaşma serüveninin gölge yanıdır. Yeniden doğuşları öncesi oldukları benlerinin gölgesinde bulunan bu güdüler ve potansiyel davranış biçimleri “efe”leşince toplum kalıplarının ve özellikle de yönetim tarafından bastırılmış benliklerinin dışına çıkmalarını kolaylaştırmıştır. Zeybekler bu yolculukta gölgeleriyle yüzleşip onunla hesaplaşmayı öğrendikleri için keşfettikleri potansiyeli ilkeler çerçevesinde içsel bir rehber olarak kullanmış ve gölgenin varlığına rağmen ilkelerce belirlenen sınırı aşmadan zeybeklik töresine uygun hareket etmişlerdir. Bu nedenle gölge yanlarını kabullenmiş savaşçı ve kahramanlardır.

Öfke veya yoğun duygular altında kontrolsüzce davranma olasılıklarına verilebilecek örneklerden biri Demirci Mehmet Efe ile ilgilidir. Demirci Efe, zeybeklerinden birkaçının Denizli’de öldürülmesinin verdiği öfkeyle Denizli’yi yakacağına yemin ederek zeybekleri ve silahlarla birlikte Denizli’ye gitmiş ve istasyon memurundan işin sorumlusunun Miralay Tevfik Bey olduğunu öğrenmiştir. Demirci Mehmed Efe miralayı sorgularken miralay “sen kim oluyorsun da bana hesap soruyorsun” deyince Demirci miralayı öldürmüştür. Belediye gazhanesinden dolu gaz tenekelerini getirten Demirci’nin gaz ile Denizli’yi yakmasına Sarayköy şeyhi zor engel olmuştur. Demirci, yeminini yerine getirmek içinse eski mezarlığı yakmıştır (Akdoğu, 2004: 284). Zeybeklerin bu vahşi yanı sadece cezalandırılması gereken kişiler üzerinde açığa çıkmaktadır. Bu nedenle çalılıkakıcılardan farklı olarak düze indiklerinde toplumsal yapı içerisinde sorunsuzca kabul görmüş ve saygın şekilde yaşamışlardır.

2.1.7. Dağ arketipi

Dağ arketipi tarihi akışta pek çok toplum için ata, koruyucu ruh, güven ve vatanın metaforik karşılığını oluşturmuştur. Fiziki anlamda yeryüzüne tamamen hâkim şekilde yere sağlamca konumlanmış ve gökyüzüne uzanıyor olmaları başı dik, güçlü ve hükümrân bir tavır ile ilişkilendirilerek hem maddi hem de manevi anlamda gücün simgesi olmuştur. Yüceliğin, ihtişamın göstergesi olması ve bünyesinde koruma ve barınma olanakları sağlamasıyla gösterdiği sosyal işlevi ile pek çok mitolojide de kullanılmış önemli bir imgedir (Bayat, 2006: 47). “Prometeus’un Olympos Dağı’ndan ateş çalması ve Kafkas Dağı’nda zincire vurulması, Nuh Peygamberin gemisinin Cudi Dağı’na oturması, Musa Peygamber’in Sina Dağı’na, İsa Peygamber’in Zeytin Dağı’na, Hz. Muhammed’in Hira Dağı’na çıkması ve ayrıca masallarda adı sıkça geçen Kaf Dağı bu arketipsel sembolün önemini gösterir” (Yılmaz, 2019: 238).

Zeybeklik tarihinde de dağın çok önemli bir yeri vardır. “Efe”leşme sürecindeki yolculuk ve yeniden doğuş dağa çıkarak gerçekleştirir. Dağın genellikle ego ile bilinçdışı arasındaki sınırı temsil ettiğini belirten Jung, bunu kahramanın yetişkin kişiliği olarak görür. Zeybekler toplum içinde kendilerini güvende hissetmediklerinde, gölge ya da savaşıya yönelik eylemsel bir süreç için karar aldıklarında yurt olarak dağları seçerler ve dağa çıkarlar. Dağ bir kararın ve kararlılığın temsilidir. Başka bir benliğe geçişin ve özgürlüğün kapısı gibidir. Bu nedenle zeybeklik kültürü içerisinde zeybeklerin ilk eylemi her zaman dağa çıkmaktır. Hem onun yüceliğine, koruyuculuğuna sığınır, onu saklayan bir koruyucu olarak görür hem de manevi anlamda ondan aldığı güç ile başı dik, ayakları yere basan, kararlı, yeryüzüne hâkim ve savaşı tavrına bürünür.

Sonuç

Yapılan değerlendirmeler sonunda, Jung’un insan zihninin yalnızca çevresel etkilerle değil, kolektif bilinçdışı ve evrimsel kalıtımla da şekillendiği görüşünün eşkıyalık geleneğinin bir uzantısı olarak zeybeklerdeki yansımalarının örnekleri, ilk imgeden bu yana evrensel anlamda atalarımızın reflekslerini davranış ve yaşam pratiği olarak var edebildiğimizi göstermiştir. Zeybekler kendi bireysel geçmişlerinden değil savaşı atalarının bilinçdışı deneyimlerinde taşıdığı izler ile benzer tepkiler ve yaşamlar üretmiştir. Kolektif bilinçdışının imajları olan geçmişteki yaşantıların kalıntıları ile kendi yaşamlarının özlerini oluşturmuşlardır. Zeybekler sistemi altüst etmek ve kendince yeniden kurmak için silah kuşanıp dağa çıkarak kendi “ben”leriyle buluşmalarına zemin hazırlayan kahramanca bir yolculuğu inşa etmişlerdir.

Çalışmanın önermesinde öngörüldüğü gibi, zeybeklerin eşkıyalığa yönelmesi sadece bireysel bir tercih değil, kolektif bilinçdışında kökleşmiş bir mitin tekrar sahneye konulmasıdır. Halk, onların hikâyelerini kahramanlık anlatılarına dönüştürmüş ve bu figürü besleyerek kolektif hafızada yaşatmıştır. Zeybeklerin birer efsane gibi anlatılan tarihsel gerçekliği ve bu efsanevi karakterler ile oluşan anlatılar yeni bölge hakkında bu arketipsel özelliklere sahip kişilerin kendini şekillendirmesinde ve gerçekleştirmesinde yardımcı hatta yol göstericidir. Halkın gözünde adaleti sağlayan, haksızlığa karşı koyan bu asi, güçlü ve cesur kahraman savaşıların özellikleri ve hayat hikâyeleri bilinçdışı süreçlerin dışavurumu olan anlatılar ve türkülerle yititlikleri yüceltilmiştir. Kolektif bir idealin temsilcisi olarak toplumla olan yakın ilişkisinin tezahürü olarak halkın üretimi dans, müzik, hikâye, roman gibi pek çok somut ya da somut olmayan kültürel mirasın oluşumunu sağlamıştır. Özellikle kendilerinin icra ettikleri danslar ve onlar adına üretilmiş danslar ile müzikler/türküler bugün bu köklü kültürün en zengin ürünleridir. Kültürel ve sanatsal ürünler ile somut olmayan kültürel mirası koruma çalışmaları kapsamında bilinç düzeyinde korunan bu arketipsel davranış ve kodlar, kolektif bilinçdışının aracılığıyla da farkında olmadan kalıtsal olarak aktarılacak bir anlamda korunmaktadır. Bu ve benzeri çalışmalarda disiplinlerarası perspektif ile kültürel miras kapsamındaki geleneksel yapı ve figürlerin incelenmesi de kültürlerin oluşum mekanizmalarının ve süreklilik göstermelerindeki dinamiklerin anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Araştırma ve yayın etiği beyanı: Bu makale tamamıyla özgün bir araştırma olarak planlanmış, yürütülmüş ve sonuçları ile raporlaştırıldıktan sonra ilgili dergiye gönderilmiştir. Araştırma herhangi bir sempozyum, kongre vb. sunulmamış ya da başka bir dergiye değerlendirilmek üzere gönderilmemiştir.

Yazarların makaleye katkı oranları: Makale tek yazarlıdır.

Etik komite onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Research and publication ethics statement: This is a research article, containing original data, and it has not been previously published or submitted to any other outlet for publication. The author followed ethical principles and rules during the research process. In the study, informed consent was obtained from the volunteer participants and the privacy of the participants was protected.

Contribution rates of authors to the article: The article is single-authored.

Ethics committee approval: The present study does not require any ethics committee approval.

Financial support: The study received no financial support from any institution or project.

Conflict of interest: The author declares no conflict of interest.

Kaynakça

- Al, H.İ. (2018). Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde savaşçı arketipi. *Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-12.
- Altınay, A.R. (1989). *Anadolu'da Türk aşiretleri*. Enderun.
- Akdoğan, O. (2004). *Bir başkaldırı öyküsü zeybekler*. Sade.
- Bakı, F. E. (1944). Gökçen kimdir?. *Fikirler*, 270-271.
- Bayat, F. (2006). Türk mitolojisinde dağ kültü. *folklor/edebiyat*, 12(46) .
- Bektaş, M. (2022). *Carl Gustav Jung'da arketip kavramı ve bilinç-bilinçdışı ile olan ilişkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozkır, A.H. (2021). *Din Psikolojisi Açısından Carl Gustav Jung'un Analitik Psikolojisi ve kolektif bilinçdışının bir arketipi olarak tanrı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bruno, F.J. (1996). *Psikoloji tarihi* (G. Sevdiren, Çev.) Kibele.
- Eröz, M. (1976). Zeybeklik ve zeybekler. *Yiğit Efem Dergisi*, 2.
- Geçtan, E. (1998). *Psikanaliz ve sonrası*. Remzi.
- Glaser, B.G. ve Strauss, A.L. (2006). *The Discovery of grounded theory strategies for qualitative research*. Aldine Transaction.
- Gülcan, C. (2020). Psikolojik tipler ve Jung psikolojisi üzerine bir değerlendirme. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 284-297.
- Hobsbawm, E. J. (2000). *Eşkılar* (B. Onaran Çev.) İmge.
- İbiş, T. (2024). *Marka kişiliği ve marka arketipleri; Batı mitolojisindeki kadın figürlerinin Carl Jung arketipleri bağlamında reklamlarda kullanımının göstergibilimsel analizi* [Yayımlanmamış doktora tezi] Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jung, C.G. (2006). *Analitik psikoloji* (E. Gürol, Çev.) Payel.

- Jung, C.G. (2009). *Anılar, düşler, düşünceler*. Can.
- Jung, C.G. (2015). *İnsan ve sembolleri* (H. M. İlgün, Çev.) Kabalıcı.
- Kamlot, D. ve Calmon, P.Q. (2017). Archetypes in the management of a brand. *Intercom – RBCC*, 40(1), 97-119.
- Korucu, A. (2019). Ruh Adam’da animayla aydınlanan yeniden doğuş arketipi: Selim Pusat’ın sonsuz ıstırabı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1), 710-724.
- Kutay, C. (1980). *Etnik’i Eterya’da günümüze Ege’nin Türk kalma savaşı*. Boğaziçi.
- Moore, R. ve Douglas G. (1995). *Olgun erkeklik arketipleri yeniden keşfediliyor – kral, savaşı, büyücü, âşık*. (F. Zengin, Çev.) Sistem.
- Özbekler, K. (1991). Demirci Mehmet Efe kimdir?. *Aydın Valiliği İl Özel İdaresi Yayını*, 121-125.
- Özkaynak, K. (1946). *Efelerden haber*. CHP Basımevi.
- Sertoğlu, M. (1995). Çakırcalı Mehmet Efe nasıl öldürüldü? Güven Yayınevi.
- Stevens, A. (2014). *Jung* (N. Örgen, Çev.) Dost.
- Şener, G. (2015). *Tv. Reklamlarındaki arketipsel karakterler üzerine bir model testi* [Yayımlanmamış doktora tezi] Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şenocak, E., ve ALSAÇ, F. (2021). Kutadgu Bilig eserinde yeniden doğuş arketipi. *Fırat University Journal of Social Sciences*, 31(2), 1099-1109.
- Türkeş, Ü. (1973). *Kurtuluş Savaşında Muğla*. Yelken.
- Üsküp, Ş. (1988). *Hey gidinin efesi- efe öyküleri*. Hür Efe.
- Yakın, V. (2013). *Reklamlarda kullanılan arketipler aracılığıyla marka kişiliğinin oluşturulması* [Yayımlanmamış doktora tezi] Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuzer, M. (2018). Cemal Süreya’nın şiirlerinde kadın arketipi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41. 133-150.
- Yetkin, S. (1996). *Ege’de eşkıyalar*. Tarih Vakfı Yurt.
- Yılmaz, N. (2019). Ömer Seyfettin’in Yalnız Efe adlı öyküsündeki arketip (sel imge)ler, *Edebi Eleştiri Dergisi, Eleştiri Kuramları Özel*, 234-244.
- Yükselir, A. (2024). *Carl Gustav Jung’un dört arketipi üzerinden Anton Çehov’un büyük oyunlarının incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Zeynel, B. (1955). Milli mücadelede zeybekler. *Dün ve Bugün*. 1-10.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

(This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).